

Sjamanismens spor:

Översättelser, lokaliseringer og identifiseringer av sjamanisme Innledning til temanummeret¹

AV LIUDMILA NIKANOROVA OG KONSTA I. KAIKKONEN

THE OPEN UNIVERSITY OG HØGSKULEN PÅ VESTLANDET

Enormt mange forskjellige praksiser og tradisjoner verden rundt har blitt identifisert som sjamanisme av ulike aktører og institusjoner, inkludert forskere. Selv om ordet *šaman* stammer fra det tungusiske språket evenkisk, stammer ikke *sjamanisme* som kategori eller forståelsen av den som religionsbetegnelse fra evenki-folket. Den stammer heller fra en akademisk tradisjon utviklet i Vesten (Znamenski 2007, Rydving 2011, Sundström 2012). Opprinnelig ble begrepet *sjamanisme* kun brukt av tilreisende i reiseskildringer for å beskrive praksiser hos indigene² folkegrupper i Sibir, men med utviklingen av europeiske etnografiske ekspedisjoner på 1700–1800-tallet ble *sjamanisme* stadig oftere brukt som fellesbetegnelse på indigene folkegruppers «gamle» religioner i nylig koloniserte land, og eventuelt andre førkristne tradisjoner som var fjernt i tid eller rom fra den europeiske eliten.

På 1900-tallet, særlig i 1960- og 1970-årene, fikk sjamanismebegrepet en betydelig oppblomstring da religionshistorikeren Mircea Eliades (2004 [1951]) teorier om sjamanisme ble viden kjent i den vestlige verden. Boken hans *Shamanism* ble oversatt til engelsk i 1964 og ble

¹ Artiklene til Kaikkonen, Nikanorova, og Fonneland ble finansiert gjennom Forskningsrådet, prosjektnummer 303429, «The Governmateriality of Indigenous Religions».

² Begrepene «indigene folkegrupper» og «urfolk» brukes ofte om hverandre, men hver forsker har sine egne preferanser avhengig av konteksten. I dette temanummeret, Nikanorova og Kaikkonen bruker 'indigene' for å understreke hvordan ulike folkegrupper rundt om i verden ble utsatt for kolonisering. Fonneland, derimot, benytter begrepet 'urfolk,' som er et mer etablert begrep i norsk sammenheng.

dermed tilgjengelig for et engelskspråklig publikum. I kjølvannet av Eliade interesserte stadig flere forskere seg for fenomenet sjamanisme, men også utenfor academia ble sjamanisme stadig mer diskutert og aktualisert, blant annet i populærkulturen. Særlig viktig i denne sammenhengen var de såkalte «sjamantropologene» Carlos Castañeda og Michael Harner, som kombinerte sjamanismeforskning med egen rituell praksis (Svanberg 2003).

I dette temanummeret av *Dīn* forsøker bidragsyterne å analysere og lokalisere bruken av begrepet sjamanisme ved å utforske hvordan visse kropper, praksiser, materialiteter og institusjoner blir omtalt som sjamaner og sjamanismer, samt hvordan sjamanisme brukes i ulike sammenhenger. Heller enn å prøve å finne definisjoner eller eksempler på sjamanisme spør vi hvordan sjamanisme som begrep blir tatt i bruk og anvendt i ulike sammenhenger, og hvordan det bidrar til å organisere omverdenen både innenfor og utenfor akademiske kretser. Vi er altså ikke interessert i hva sjamanisme *er*, men heller i hva begrepet sjamanisme *gjør*.

Samarbeidet som resulterte i temanummeret, begynte under forberedelsen til ISARS-konferansen (*The International Society for Academic Research on Shamanism*) i 2022 i Kuching i Malaysia. ISARS er en av hovedarenaene for å få innblikk i nye studier av sjamanisme. I panelet *Identifying, Translating, and Locating Shamanisms* ble det lagt frem ideer som senere vokste til tre av de fire artiklene i dette temanummeret. Panelet var en del av et større NFR-finansiert prosjekt, GOVMAT (Governmentality of Indigenous Religion(s)), hvor målet er å utforske hvordan indigen(e) religion(er) materialiseres i utvekslinger mellom aktører med ulike ideologier, interesser og makter, og særlig hvordan det har materielle og politiske konsekvenser for de involverte. Gjennom forskjellige eksempler belyste bidragene fra panelet i Kuching hvordan ulike aktører gjør sjamanisme til et meningsfullt begrep. Paneldeltakerne diskuterte hvordan sjamanisme har blitt plassert i tid og sted, og ville belyse hvilken rolle forskere og media spiller i identifiseringen av sjamaner og sjamanisme. ISARS-konferansen i 2022 inspirerte oss til å fortsette diskusjonene og bekreftet at sjamanismebegrepet fortsetter å

utvide seg i tid og rom, samtidig som det fortsetter å være en av de mest omstridte kategoriene i religionsvitenskap og antropologi.

I februar 2023 samlet bidragsyterne til dette temanummeret seg i Bergen, der vi delte foreløpige versjoner av våre artikler. Bidrag ble diskutert i plenum med eksterne kommentatorer: Bjørn Ola Tafjord og Eldar Heide. Vi ønsker å takke begge kommentatorene for innsatsen. Bidragene til dette temanummeret er skrevet av religionsvitere med bruk av etnografiske (Fonneland og Nikanorova), historiografiske og diskursanalytiske (Bergholm og Kaikkonen) metoder, som til sammen gir innblikk i de komplekse prosessene som er involvert i oversettelser, lokaliseringer og identifiseringer av sjamanisme.

Forskningen har ofte fremhevet Sibir som sjamanismebegrepets hjem. Selv om akademikere også plasserer sjamanisme i andre områder og på andre kontinenter, reiser fortsatt flere forskere til Sibir for å finne «ekte» sjamanisme. Viktigheten av Sibir for sjamanismeforskning bekreftes av flere bidrag i dette spesialnummeret, mens Liudmila Nikanorovas artikkel om sjamantrær utfordrer de vanligste tilnærminger til praksiser og relasjoner blant sakha-folket, som lenge har stått som eksempler på sibirsk sjamanisme i academia.

Studier av sjamanisme har ofte bygget på kulturevolusjonistiske teorier og tilhørende narrativer om primitivisme og eksotifiseringer av «de andre». Noen av de sentrale teoriene og definisjonene som fortsatt er i bruk i dag, stammer fra disse forestillingene. Konsta Kaikkonens artikkel undersøker disse diskursene i analyse av Åke Hultkrantz' religionsøkologiske tilnærming til sjamanisme ved å knytte Hultkrantz' teori til miljøbevegelsen, moderne vestlig sjamanisme og sjamanismeforskning på 1960- og 1970-tallet.

Forholdet mellom sjamanisme og indigenitet har vært grunnleggende i forestillingen om sjamanisme som «menneskehetens opprinnelige religion», noe flere av bidragene diskuterer i ulik grad. Spenningen mellom sjamanisme og indigenitet blir enda mer synlig i eksempler hvor begge blir kritisk gransket. Alexandra Bergholm fremhever det dynamiske samspillet mellom påstander om indigenitet, autentisitet og legitimitet i sin artikkel om keltisk sjamanisme.

Sjamanisme har ofte blitt ansett som en del av de indigene folkeslagenes naturnære levemåte, og denne tankegangen har blitt brukt for å skape interesse for og markedsføre produkter. Et av de viktigste feltene der konseptet sjamanisme har blitt brukt utenfor academia, er turisme. Trude Fonnelds artikkel ser nærmere på virksomheten til en samisk sjaman som har kombinert turisme og salg av naturprodukter i nordlige deler av Skandinavia. Argumentasjonen hennes knytter sammen akademiske diskurser om sjamanisme og det hun har observert under feltarbeid.

De ulike artiklene åpner for forskjellige blikk på sjamanisemeforskning i dag, og vi håper at dette temanummeret vil være til nytte for alle som er interessert i feltet, og inspirere til flere religionsvitenskapelige kritiske studier om sjamanisme i de nordiske landene. Vi ønsker å takke GOVMAT-prosjektet, som bidro til å finansiere deltakelsen på ISARS-konferansen og seminaret i Bergen, samt vår gode kollega Victoria Soyán Peemot, som deltok i panelet i Kuching. Vi ønsker også å takke fagfellene og hovedredaksjonen som har bidratt til å heve kvaliteten på dette temanummeret med sine nyttige kommentarer.

LITTERATUR

- Eliade, Mircea. 2004 [1951]. *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. Andre utgave. Oversatt av Willard R. Trask. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rydving, Håkan. 2011. «Le chamanisme aujourd'hui: constructions et déconstructions d'une illusion scientifique». *Études mongoles et sibériennes, centrasiatiques et tibétaines* 42.
<https://doi.org/10.4000/emscat.1815>
- Sundström, Olle. 2012. «Is the Shaman Indeed Risen in Post-Soviet Siberia?» *Post-Secular Religious Practices* 24, 350–387.
- Svanberg, Jan. 2003. *Schamantropologi i gränlandet mellan forskning och praktik*. Åbo: Åbo Akademis Forlag.
- Znamenski, Andrei A. 2007. *The Beauty of the Primitive: Shamanism and the Western Imagination*. Oxford: Oxford University Press.